

ДО 100-РІЧЧЯ АНДРІЯ НЕДЗВІДСЬКОГО

Ніна Пашковська

НАУКОВА САМОБУТНІСТЬ УЧЕНОГО

У статті зроблено загальний огляд наукової діяльності видатного вченого — філолога А. В. Недзвідського, проаналізовано ряд його праць з літературознавства, театрознавства, журналістики.

Ключові слова: літературна взаємодія, концептуальні принципи, театрознавство.

In clause the general review of scientific activity of an outstanding scientist- philologist is made, a number of his works on literary criticism, theater science, journalism is analysed.

Keywords: literary interrelations, creative contacts, conceptual principles, theater science.

Видатний історик і критик літератури, журналіст, театрознавець, краєзнавець, відомий вчений і Учитель — таким постає Андрій Володимирович Недзвідський на ниві свого творчого життя, що тривало майже 50 років.

Його перу належить 15 монографій, майже 1100 статей. Дуже пильний до всього значимого і менш помітного в літературі, уважний до багатогранних проявів життя, він міг, очевидно, сказати про себе словами улюбленого поета Василя Еллана:

В житті горю... Життя люблю —
І лоскіт сміху, й терпкі сльози,
І кожную радощинку п'ю,
Як сонце п'є ранкові роси...

Андрій Володимирович стояв біля витоків філологічного факультету: одним з перших прийшов на кафедру української літера-

тури у 1938 році й працював на факультеті до самої смерті. Науковий ступінь кандидата наук здобув, захистивши дисертацію «Т. Г. Шевченко і російська революційна демократія» (захист відбувся 28 червня 1941 року). Докторська дисертація була присвячена темі «Марко Вовчок в російському і українському літературному оточенні» (1964).

Дисертаційний матеріал обох праць концептуально плавно продовжував одну проблему, а глибиною осягнення і осмислення місця Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка в українській літературі переростав межі описовості, що до певної міри визначала тодішнє шевченкознавство і вовчкознавство.

Підставою до таких висновків є розділ А. В. Недзвідського «Останні роки життя Т. Г. Шевченка» в монографії учених кафедри української літератури Г. А. В'язовського, К. Ю. Данилка, І. М. Дузя, М. О. Левченка та покійного на час виходу книги В. З. Нестеренка «Тарас Григорович Шевченко. Біографія» (1960). Книга, написана до 150-ліття від дня народження Шевченка, очевидно, й досі не втратила свого значення. Її автори створили систематизовану біографію Т. Г. Шевченка на основі детального вивчення творчої спадщини письменника, залучивши до аналізу відомі й маловідомі факти біографії Кобзаря.

Розділ монографії, написаний А. В. Недзвідським, вражає багатством фактичного матеріалу, а ще доскіпливим аналізом оточення, в якому перебував Кобзар, та художнього доробку і малярської діяльності письменника, а понад усе — прагненням автора проникнути в сутність поета, окресливши сукупність обставин і умов, в яких перебував Шевченко останні роки свого життя. У цьому виявилася велика відповідальність А. В. Недзвідського за написане.

У праці простежується не лише маршрут, за яким вирушив Шевченко із заслання, але й детальний опис життя поета у Нижньому Новгороді, Москві, Петербурзі. Численні зустрічі з людьми відомими і маловідомими (Анненковим, Далем, Олдріджем, матір'ю Костомарова, Щепкіним, Репніною, Максимовичем, Аксаковим, Волконським, Білозерським, Сераковським, Станевичем, Желіковським, Тургенєвим, Курочкіним, Лазаревським, Марком Вовчком та багатьма іншими), про які писав А. В. Недзвідський, подано в певному аспекті — Шевченко відома і шанована постать у суспіль-

но-політичному житті Росії середини XIX віку. Цікавою видається версія автора роботи про дату можливого особистого знайомства Шевченка з Чернишевським. Вірогідність її підтверджується численними фактами життя, а також зіставленням цілого ряду подій, листів, фотографій, спогадів, свідчень навіть простих людей. Паралельно А. В. Недзвідський розкрив ставлення Чернишевського до Шевченка й української літератури в цілому. Він робить висновок: «Чернишевський прозорливо підкреслював історичне значення Т. Шевченка для всього розвитку української літератури, для її долі в наступних поколіннях. Цим самим Чернишевський ще за життя поета визначив історичне місце Т. Шевченка як основоположника нової української літератури, як митця, чия творчість довела самий факт буття цієї літератури» [1, 325].

Найбільш відомі факти знайомства і взаємин Шевченка з представниками російських революційних демократів, а також розповідь про зустріч з Марком Вовчком та те значення, якого надавав Шевченко цій постаті в українській літературі, винесено в окремі підрозділи.

Цікавим є хід думок А. В. Недзвідського, що засвідчує пошуки ним підтвердження власних гіпотез. Так, пишучи про Плещеева, перекладача Шевченкових творів, Панаєва, співредактора «Современника», які знали Шевченка, А. В. Недзвідський допускав, що через них Шевченко міг бути знайомий з Добролюбовим. Але наведених фактів явно недостатньо. Тому автор роботи переступив через свої бажання: «Наука є наукою, вона може спиратися в даному разі лише на засвідчені мемуарною чи епістолярною літературою фактів, і поки таких фактів у розпорядженні дослідника нема, не можна відповісти позитивно на це питання, хоч яким привабливим не було для нас особисте знайомство Шевченка з Добролюбовим» [1, 329].

Врешті скрупульозний аналіз дає право А. В. Недзвідському зробити сміливий і доказовий висновок про те, що Шевченко — не наслідувач, а рівнозначна Чернишевському і Добролюбову постать. Така глибинна концепція праці А. В. Недзвідського була новою і незаперечною, бо аргументувалася рядом неспростовних фактів.

Другим важливим аспектом аналізованої нами праці є дослідження А. В. Недзвідським широкого кола творчих зацікавлень Шевченка. Це і робота над новими поезіями, поемами, внесення поправок

та виправлень у раніше написане. Це і праця художника (портрети знайомих), а ще опанування мистецтва гравюри (робить гравюри з картин Мурільйо, Рембранта; «... як офортист звертається до робіт найрізноманітніших шкіл і епох, часом навіть зовсім протилежних за своєю технікою і методом розв'язання проблем світлотіні») [1, 306]. Це і ознайомлення Шевченка з новою для нього літературою, журналами “Современник”, “Полярная звезда”, “Колокол”, “Русский вестник” - роки заслання позбавили поета самої можливості читати.

Так поступово, крок за кроком, окреслюється могутній дух людини, нескореної і жадібною до праці.

Заслуговує уваги уміня А. В. Недзвідського майстерно осмислити біографічні дані Кобзаря й емоційно викласти їх. Спирався на вже відомі дослідження про Т. Шевченка, а водночас вів полеміку з ученими-попередниками. Мав власну наукову концепцію і послідовно її дотримувався як у монографічному дослідженні, так і в численних статтях про Шевченка.

Такими ж науково довершеними є праці А. В. Недзвідського про Марка Вовчка: статті «Шевченко і Марко Вовчок», «Русский роман Марка Вовчка», «Марко Вовчок і зарубіжна література», «Марко Вовчок і болгарська література», «У родичів Марка Вовчка» та багато інших, монографія «Російські романи й повісті Марка Вовчка 1861—1875рр.», навчальний посібник «Марко Вовчок. Семінарії», виданий незадовго до смерті вченого. А. В. Недзвідському вдалося подолати стереотип, що склався про Марка Вовчка як автора окремих творів на тему кріпосного права. Він розкрив широкі зв'язки письменниці в історії української і російської літератур.

Докторська дисертація, що мала обсяг 50 (!) друкованих аркушів, була присвячена «розкриттю незвичайно широких літературних та журнальних зв'язків письменниці протягом усього її творчого шляху, розгляду її творів у руслі того, наскільки і як ці широкі зв'язки письменниці відбилися на характері її творчості, до якої міри її твори пов'язані з передовими літературно-суспільними пошуками епохи

річна праця над вивченням творчості М. Коцюбинського породила тісну дружбу з донькою письменника Іриною Михайлівною, співробітниками музею М. Коцюбинського у Вінниці.

Андрій Володимирович відзначався досконалою пам'яттю і жадобою знань. Це позначилося на обширі уподобань та інтересів. Він прекрасно, в найтонших нюансах орієнтувався в класичній українській літературі. А в літературі ХХ віку, здається, не було такого письменника, якого б не знав А. Недзвідський. Такі широкі знання привели до необхідності визначити роль класичної спадщини в розвитку радянської літератури. Своєрідним мостом до реалізації ідеї стала книга «Українська література в роки першої світової війни» — вона «заповнювала «білі плями» нашої історії і тепер, як ніколи, була б необхідна нашим сучасникам» [4, 112]. Книга була підписана до друку, набрана в типографії, але несподівано заборонена з ідеологічних міркувань (зараз знаходиться в архіві А. В. Недзвідського). Стислий аналіз змісту монографії подав Є. М. Прісовський у доповіді на науковій конференції 1988 року, присвяченій пам'яті А. В. Недзвідського [3, 4-6]. Варто лише додати, що в книзі своєрідно поєдналася зацікавленість її автора як літературою, так і журналістикою, якій присвячений один з розділів монографії.

Особливе місце в науковому доробку професора А. В. Недзвідського посідає література ХХ віку, зокрема 20—30-х років. Учений, як бачимо, вільно почував себе в системі літератури різних часів і не лише української. До речі, він був противником читання лекцій тільки певного періоду розвитку літератури: викладач вузу, на думку професора, мав бути всебічно підготовленою людиною, спеціалістом широкого профілю.

А. В. Недзвідський був справжнім першопрохідцем у відкритті багатьох імен у нашій літературі ХХ віку: В. Еллана, В. Чумака, Є. Григорука, В. Кобилянського, Г. Михайличенка, В. Поліщука, О. Досвітнього, П. Савченка, Костя Котка, І. Шевченка, Гео Шкурупія, М. Семенка, П. Усенка, Л. Первомайського, Т. Масенка. Багатьох знав особисто, а про інших писав як про добрих знайомих. Про поезію кожного мав свою власну думку і, оскільки «був дуже впертим», як свідчила його донька І. А. Недзвідська [6, 63], «твердим і не поступливим», за словами Степана Крижанівського [2, 46], то найчастіше дотримувався своєї позиції в оцінці творчості «пер-

ших хоробрих» всупереч офіційним догмам. За цю «крамолу» його критикували — «били», а в повоєнні роки навіть звільнили з роботи в університеті.

1967 року вийшла збірка поезій Василя Еллана (Блакитного) з передмовою А. В. Недзвідського — очевидно, одна з перших статей про поета. У передмові досить дбайливо означено життєвий шлях Василя Елланського; політична і публіцистична діяльність охарактеризована як складний шлях від партії боротьбистів до більшовицької партії. Звичайно, на статті позначився дух часу з упередженням ставленням до всього «нерадянського». Але скільки ж у ній розуміння високого змісту поезії Еллана, де переплелися «удари молота і серця!» Автор передмови тонко відчуває несумісність жорстокого часу з вразливо-сентиментальною душею поета: «Українське Полісся, ніжна і мрійна надцеснянська природа назавжди породили в ньому поетичне бачення навколишнього світу, а революція окреслила червоними смугами й вогняними спалахами його поетичні виднокруги» [8, 7]. Аналізуючи поезію В. Еллана (Блакитного), А. В. Недзвідський помітив і піднесений, «невблаганно-суворий героїко-романтичний струмінь» віршів [8, 13], і «динамічний, а часом деформований поетичний синтаксис Еллана» [8, 14], і ліричне наповнення поезії: «Товариш Василь, як і його сучасники й ровесники, ходив у шкіряній куртці, але вона ніколи не затуляла биття щирого й чулого людського серця» [8, 15].

Такими ж влучними були характеристики інших поетів. З-поміж них особливо виділяв Андрій Володимирович П. Тичину, шануючи його не лише за талант, але й як добру, м'яку людину. Павлові Тичині присвячено ряд статей та спогадів А. В. Недзвідського.

1961 року відбулася наукова конференція, організована кафедрою української літератури Одеського університету на відзначення 70-ліття П. Тичини. На цій конференції був присутній і сам поет. Тоді ж разом з Андрієм Володимировичем він відвідав свого учителя малювання (з часів навчання П. Тичини в духовній семінарії), художника і літератора Михайло Жука, про що А. В. Недзвідський писав у своїх спогадах. Згодом 1993 року були видані «Панахидні співи» П. Тичини - рання поезія, що вважалася втраченою. Рукопис віршів знайдено в особистому архіві Михайла Жука.

У збірочці надруковано й листи П. Тичини до А. Недзвідського - доброзичливі й теплі [5, 77-85]. Їх автор клопочеться про видання творів М. Жука, і, як видно з листів, у підготовці збірника до друку активну участь брав А. В. Недзвідський.

Діапазон творчого мислення і уподобань А. В. Недзвідського надто широкий, аби увібрати його в рамки статті. Учений був справжнім інтернаціоналістом в демократичному, а не вузько догматичному, як це поняття фігурувало в радянські часи, значенні слова. Не було, здається, жодної літератури, якою б не цікавився А. Недзвідський. Причому вільно орієнтувався професор не лише в загальному літературному процесі тієї чи іншої літератури. Він знав його в конкретних постатях митців. Свідченням є аналізовані нами книги про Шевченка, Марка Вовчка у зв'язку з російськими письменниками, багаторічна робота А. В. Недзвідського заступником керівника Пушкінської комісії в Одесі, керівником науково-дослідної групи з вивчення творчості В. Маяковського. Щодо Пушкінської комісії і науково-дослідної групи, то А. В. Недзвідський не лише організував їх роботу, але й активно виступав з доповідями на засіданнях, писав статті про одеський період у житті і творчості Пушкіна, про зв'язки Пушкіна та Маяковського з українською літературою. Багато сил доклав учений для проведення наукових конференцій, присвячених творчості Пушкіна і Маяковського. Редагував два збірники статей «Пушкін на Юге» (1958, 1961) та збірник «Маяковський і Україна» (1958). А. В. Недзвідського цікавили вірменська, грузинська, болгарська, білоруська, осетинська літератури. Добре знав єврейську літературу. Наслідком таких зацікавлень стали численні статті, а згодом у співавторстві з О. Г. Височанською була підготовлена книга «Дружбою ми здружені» (1979), де частково викладено накопичені роками спостереження.

Праця А. В. Недзвідського не обмежувалася історією літератур та роботою критика. Суттєвою стала ще одна гілка його багаторічної відданості мистецтву — театр. Не тимчасове захоплення чи любительський інтерес, а глибинне опанування близьким до літератури видом мистецтва дало право А. В. Недзвідському увійти в історію відомим театрознавцем. Від театральних-критичних газетних публікацій 1925 року і до книг про діячів театру 1960 — початку 80-х років — такий шлях на цій стежі А. В. Недзвідського.

Як і в літературознавчих працях, А. В. Недзвідський у своїх студіях про театр не обмежувався одним іменем режисера чи актора або ж одним спектаклем. Здебільшого його роботи відзначалися місткою характеристикою життя театру в цілому, встановленням зв'язків між попередниками. Такі ознаки має книжка «Лідія Володимирівна Мацієвська» (1958), брошура (1960), а згодом книжка «Василь Василько» (1981), на якій хочеться зупинитися більш докладно.

Василь Степанович Василько-Міляєв — видатний режисер, актор, драматург, теоретик театру, педагог. Його ім'я носить нині Одеський український театр. Він почав працювати в театрі Миколи Садовського будучи гімназистом, де пройшов справжню театральну науку. А далі — робота в трупі П. Саксаганського, навчання у Марії Заньковецької, Івана Мар'яненка. «Він, — пише А. В. Недзвідський, — у тому першому ряду української радянської режисури, що позначений іменами Леся Курбаса, Гната Юри, Марка Терещенка, Мар'яна Крушельницького, Бориса Романицького. Його ім'я в історії радянського театру поряд з іменами таких майстрів, як Наталя Ужвій, Амвросій Бучма, Юрій Шумський, Іван Мар'яненко» [7, 3].

Книга А. Недзвідського про Василя Василька має оригінальний стиль: виразно науковий аналіз поєднується з белетризованим викладом цілого ряду відомостей про театр і акторів — в житті і на сцені, тобто розрахована вона на широку читацьку аудиторію.

Особливої уваги заслуговує цілісна оцінка автором монографії мистецького об'єднання «Березіль» під керівництвом Леся Курбаса: це театр «режисерської лабораторії, що передбачає організований, колективний пошук нових форм сценічної праці, навчання під керівництвом майстра і водночас вихід на сцену із самостійними постановками» [7, 31]. Школу Леся Курбаса якраз і пройшов В. Василько, який згодом доклав чимало зусиль у справі реабілітації майстра режисури і вчителя.

Зовсім неповною, хоча важко претендувати на всеохопність зробленого ученим при такому розмаїтті інтересів видається дана стаття без бодай короткої характеристики залишеного нам у спадок А. В. Недзвідським на ниві журналістики та красзнавства. Мабуть, був Андрій Володимирович журналістом від Бога: ще з п'яти—шести років читав газети та прагнув зрозуміти хід війни 1914 року! А в двадцятирічному віці прийшов на роботу в газету і не поривав з нею

все життя. В «Одесской тетради», що побачила світ уже після смерті А. В. Недзвідського, читаємо: «Тринадцятого вересня 1928 року на зборах одеських робкорів ЦО КП(б) У «Комуніста» я був висунутий на газетну роботу — організатором робкорів «Комуніста» в Одесі» [5, 34].

Праця журналіста якнайтісніше пов'язана з сьогоденням, тому багато з написаного втрачає свою актуальність. Втім залишається в пам'яті оцінка та морально-етичний підхід журналіста до порушеної проблеми. У журналістській роботі А. В. Недзвідського важливим є огляд політичних подій (наприклад, книжка «Ми з Радянського Союзу» (1940) містила репортажі про боротьбу в Іспанії — написана наприкінці 30-х років), по-друге, літературного й мистецького життя Одеси (наприклад, статті про побудову музичної школи ім. П. С. Столярського, про видатних художників, співаків, вистави українського театру, гастролі відомих мистецьких колективів, організацію Пушкінського музею в Одесі за активної участі самого Андрія Володимировича та цілий ряд статей про одеських письменників, необхідність мати в Одесі Літературний музей тощо). Коли теми політичні й суспільні можуть «випадати» з часу, втрачати актуальність, то більша частина статей про культуру, мистецтво, літературу залишаються в потужному арсеналі історії Одеси.

А. В. Недзвідський любив, знав Одесу і багато зробив для рідного міста. Він міг годинами розповідати про якусь визначну подію чи історію, що сталася в Одесі тоді-то, навіть про долю окремого будинку, вулиці чи про улюблений Фонтан, особливо 16-у станцію: вважав, що саме там найбільш тонко злилися воедино запахи моря і українського степу, морю ж завжди радів як дитина.

Закономірною через те стала його величезна робота над темою «Літературна Одеса». Читав під такою назвою курс лекцій на філологічному факультеті, невтомно виступав з лекціями про письменників Одеси перед учителями, учнями, робітниками — щоразу яскраво, емоційно, по-новому. Діапазон самих імен письменників настільки широкий, що здається вичерпним. З містом Одесою пов'язана доля Пушкіна, Міцкевича, приятелів Шевченка, які підтримували поета в час заслання. А. В. Недзвідський писав про зв'язки з Одесою Карпенка-Карого, Саксаганського, М. Горького, М. Коцюбинського, Лесі Українки, Маяковського, Тичини, Сосюри, Панча. Одеса дала

літературі імена Е. Багрицького, І. Ільфа і Є. Петрова, Ю. Олещі, С. Кірсанова. На Одеській кіностудії працювали О. Довженко і Ю. Яновський. Майже не було одеських письменників-сучасників А. В. Недзвідського, про яких він не говорив би на лекціях чи не писав: Є. Бандуренко, І. Рядченко, В. Іванович, Ю. Трусов, В. Ляковський, Г. Карєв, О. Батров, В. Бернацький, В. Гетьман, В. Мороз, В. Домрін, Б. Сушинський, А. Колісниченко та інші опинялися в полі його зору. Член Спілки письменників СРСР з 1957 року, він добре розумів вагу творчого слова.

А. В. Недзвідський щедро ділився своїми знаннями на щопонеділкових засіданнях наукового семінару педагогів-філологів, яким керував упродовж тридцяти років (1953-1984). Він був наставником молоді і створив свою філологічну школу. Під його керівництвом захистили свої кандидатські дисертації тридцять учасників семінару. Його учнями стали такі відомі вчені, як І. М. Дузь, В. В. Фащенко, Є. М. Прісовський, Н. І. Заверталюк, П. Т. Маркушевський, П. Ю. Данилко. Його підтримкою і увагою користувалися члени не лише кафедри української літератури, а й кафедри літератури ХХ віку, де він згодом працював.

Енциклопедичні знання, увага до колег, вимогливість до себе і учнів є прикладом самодостатньої реалізації своїх можливостей, яку здійснив А. В. Недзвідський.

Література

1. *Тарас* Григорович Шевченко: Біографія / Г. А. В'язовський, К. Ю. Данилко, І. М. Дузь, М. О. Шевченко, А. В. Недзвідський, В. З. Несторенко. — К.: Вйд-во Київ, ун-ту. — 373 с.
2. *Крижанівський* Степан. Лідер // Спогади про Андрія Володимировича Недзвідського. — Одеса, 2005. — С. 45—49.
3. Листи до М. Жука // Тичина Павло. Панахидні співи. — Одеса, 1993. — С. 69-88.
4. *Недзведский* А. В. Марко Вовчок в русском и украинском литературном окружении. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. — Ленинград; Одесса, 1963. - 82 с.
5. *Недзведский* А. Одесская тетрадь. — Одеса: Друк, 2001. — 150 с.
6. *Недзвідська* І. Спогади про батька // Спогади про Андрія Володимировича Недзвідського. - Одеса, 2005. — С. 55—66.
7. *Недзвідський* А. Василь Василько. — К.: Мистецтво, 1981. — 116 с.

8. *Недзвідський* А. Поет, народжений революцією / Еллан (Блакитний) Василь. Поезії. — К.: Рад. письменник, 1967. — С. 5—16.
9. *Прісовський* Є. М. Книга, що не побачила світ // Учені Одеського державного університету. Андрій Володимирович Недзвідський / Тези доповідей та повідомлень обласної науково-творчої конференції 16—18 листопада 1988 р. — Одеса, 1988. — С. 4—6.
10. *Фащенко* В. Обрії вченого // Спогади про Андрія Володимировича Недзвідського. — Одеса, 2005. — С. 110—112.